

Ο Αταίριαστος

Εγκώμιο για τον Εμμανουήλ Ροΐδη

Δημήτρης Δημηρούλης

19/03/2016, Τεύχος 72 - ΑΠΡΙΛΙΟΣ

Αριστερά ο πατέρας του Ροΐδη Δημήτριος και δεξιά η μητέρα του Κορνηλία, το γένος Ροδοκανάκη. Ελαιογραφίες του Gio. Batta Panario.

1.

Η σχέση του Ροΐδη με τα βιβλία, τις βιβλιοθήκες και την ανάγνωση είναι τρόπον τινά «ερωτική». Στη γραφή του εκβάλλει η «ηδονή» της εξάρτησής του από τον τυπωμένο λόγο, ενώ, παράλληλα, αναδεικνύεται μια εντυπωσιακή σοφιστική δεξιοσύνη που θα μπορούσε κανείς να την εκλάβει για υποκατάστατο άλλων ισχυρών ενορμήσεων. Σε όλη τη διάρκεια του βίου του αυτό που παραμένει

αμετακίνητο είναι η περιπέτεια της ανάγνωσης, η οποία δεν είναι τίποτε άλλο παρά δίδυμη αδελφή της γραφής. Η ανάγνωση για τον Ροΐδη δεν είναι απλό διάβασμα αλλά ο μόνος τρόπος να κατανοεί τη γλώσσα του πραγματικού. Γι' αυτό δεν μπορεί να γράψει χωρίς τα «δεκανίκια»^[1] ενός σύμπαντος γεμάτου τυπωμένες σελίδες.

Σπάνια νεοέλληνας συγγραφέας ανέπτυξε με τέτοια υφολογική πανδαισία την ανάγνωση και το σκηνικό της ως περιεχόμενο της γραφής. Στον κόσμο του Ροΐδη δεν υπάρχουν η φύση ως ορίζοντας και η αυθορμησία ως κίνητρο, όπως δεν υπάρχουν ο συμβιβασμός και η κολακεία ως κοινωνικές συμπεριφορές. Η στάση του βασίζεται στη λογική της *μαχητικής δυσπιστίας* από την οποία εξαρτώνται τόσο η ρητορική του επιχειρήματος όσο και η κομψοέπεια της γραφής. Ως καλός μαθητής του Στερν και του Σουίφτ, αναπτύσσει μια πρώιμη αντίληψη, με την αντίστοιχη θεωρητική επένδυση, ότι δεν υπάρχει τίποτε εκτός του κειμένου. Υπό την έννοια ότι το κείμενο συνιστά συστατική εκδοχή του πραγματικού.

Δεν είναι τυχαίο ότι οι φιλισταίοι του πνεύματος απεχθάνονται τον Ροΐδη. Ο λόγος είναι απλός: στο πρόσωπό του βλέπουν τον ασυμβίβαστο σαρκαστή που συνεχίζει από το μακρινό παρελθόν να τους θυμίζει ότι η γραφή είναι δίκοπο μαχαίρι και έχει συνέπειες. Κατά τον ίδιο τρόπο, οι σκηνοθέτες του μελοδράματος με πρωταγωνίστρια την «ελληνική ταυτότητα» δεν αντέχουν τον Ροΐδη, αφού δεν μπορούν να τον χωρέσουν στους ιδεολογημένους οικτιρμούς τους. Είναι πολύ ψυχρός, αφόρητα ορθολογιστής, αδιανόητα επικριτικός για να ταιριάξει με τη συναισθηματική φόρτιση που συνοδεύει την ανάγκη για εξιδανικεύσεις στο πεδίο της συλλογικής μυθολογίας.

2.

Ο Ροΐδης δεν είναι «Έλληνας του εξωτερικού» ούτε «εξευρωπαϊσμένος Έλληνας»,^[2] αλλά εξόριστος στην ίδια του τη χώρα. Και δεν υπάρχει πιο δύσκολος και ψυχοφθόρος τρόπος να αντιμετωπίσει κανείς το ζήτημα της καταγωγής. Ο Ροΐδης δεν αρνείται την πατρίδα του, αρνείται την κοινωνία που έχει μπροστά του. Νιώθει ξένος με αυτό που βλέπει να γίνεται η Ελλάδα ως κρατική υπόσταση. Ο συγγραφικός του βίος θυμίζει πάντα το τεράστιο κόστος να διεκδικεί κανείς το δικαίωμα να είναι τόσο βαθιά ελληνικός με τέτοιον φαινομενικά μη ελληνικό τρόπο.

Αυτό σημαίνει να μην αποδέχεσαι, ως φυσικά φαινόμενα ή αυτονόητα δεδομένα, τους θεσμικούς προσδιορισμούς και τις επικρατούσες τάσεις. Ο Ροΐδης ενοχλεί, ακόμη και σήμερα, γιατί αρνείται να συμβιβαστεί με τις αγκυλώσεις της ελληνικής κοινωνίας ή να ενδώσει σε κατεστημένες προσδοκίες. Εξακολουθεί να προσφέρει, για εκείνους που διεκδικούν μian άλλη, ανύπαρκτη, Ελλάδα, το καλύτερο παράδειγμα: να κρατάς πάντα τον καθρέφτη της αυτοεξέτασης μπροστά σου και να καλλιεργείς τον κήπο της αυτογνωσίας για να μην υποκύψεις στα είδωλα του πτωχαλαζονικού αυτοθαυμασμού.

Όπως συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις, οι εγχώριοι διαχειριστές της εξουσίας του πνεύματος επιφυλάσσουν στους ενοχλητικούς υπονομευτές το κραυγαλέο ανάθεμα του κυνικού ανθέλληνα ή την υποχθόνια επίκριση του αλαζόνα ευφυολόγου. Οι υπονομευτές αυτοί θεωρούνται παρείσακτοι που αναστατώνουν τους καθιερωμένους τιμαριούχους και επισύρουν την οργή των εγχώριων σατραπειών. Και όμως: αν υπήρχε ελπίδα για συγκροτημένη ευρωπαϊκή πορεία της ελληνικής κοινωνίας, ιδιαίτερα στο πεδίο της πολιτισμικής ανάπτυξης, αυτή την πρόσφεραν κριτικοί αντιρρησίες όπως ο δύστροπος και οξύχολος συγγραφέας της *Πάπισσας*.

3.

Ο Ροΐδης δεν διαβάζει βιβλία ούτε κλείνεται στον αντισηπτικό χώρο του σπουδαστηρίου για να αποσυρθεί από τα κοινά. Αντίθετα, χρησιμοποιεί τη γνώση του για να κρίνει ως σκεπτόμενος πολίτης το κοινωνικό παρόν που συμπεριλαμβάνει πρωτίστως τον θεσμικό χώρο των γραμμάτων και των τεχνών, χωρίς να αδιαφορεί για την τρέχουσα πολιτική και τις συμπεριφορές της εξουσίας που επιβιώνουν έως σήμερα στο νεοελληνικό κράτος. Στο πεδίο αυτό διοχετεύει το μεγαλύτερο μέρος της λογοτεχνικής, κριτικής και διανοητικής του εργασίας. Το κείμενο που διαβάζει συστηματικά και με πάθος είναι η ίδια η ελληνική πραγματικότητα. Σπάνια συγγραφέας πήρε την απόφαση να συνδυάσει τη σταδιοδρομία του, δηλαδή τη σχέση του με τη γραφή, κάνοντας ένα τέτοιο επικίνδυνο μακροβούτι, στα τεκταινόμενα της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα

Μολονότι συχνά αναγνωρίζει το ανέφικτο της μεταβολής κατεστημένων νοοτροπιών και εμπεδωμένων συμπεριφορών, τοποθετείται απέναντι στην πολιτική κακοδαιμονία και στην κοινωνική παρακμή της εποχής με τρόπο επίμονα αντιρρητικό. Γίνεται ως εκ τούτου δραστήριος και επινοηματικός αναγνώστης. Δεν διαβάζει για να κρυφτεί στη φωλιά του αλλά για να βγει στον δημόσιο χώρο. Η ανάγνωση, μαζί με άλλες επεξεργασμένες επιφυλάξεις, τον εμποδίζει να προσχωρήσει στους αφελείς της γραφής, όπως άλλοι σύγχρονοί του. Εδώ έγκειται το παράδοξο: ο μοναχός της ανάγνωσης, ο έγκλειστος της βιβλιοθήκης, διεκδικεί το δικαίωμα της εμφάνισης στην καθημερινότητα, δηλαδή στο πεδίο του πολιτικού.

Οπότε η αντίδραση έρχεται από όλες τις εστίες του κατεστημένου: πολιτικοί, πανεπιστημιακοί, ιερωμένοι, δικαστικοί, διανοούμενοι και άλλοι, παντοίας φύσεως και παντοίων καθηκόντων, νομείς της νεοελληνικής ασυναρτησίας, τον αποκηρύσσουν, συχνά με γελοίες προφάσεις. Για να μην υπάρξει παρεξήγηση: ο Ροΐδης δεν είναι επαναστάτης της πολιτικής, είναι ένας αντισυμβατικός γραφιάς, ένας απρόβλεπτος ταραξίας-διανοητής.

4.

Επιστροφή στον Ροΐδη είναι σαν επίσκεψη στην περίφημη σοφίτα του Μπένγκιαμιν. Εκεί που έχει αποθεθεί το συλλογικό παρελθόν. Ψάχνει κανείς έναν τρόπο να κατανοήσει τον εαυτό του στον παρόντα χρόνο. Ανασκαλεύει παλιές ιστορίες και επιθεωρεί τα απομεινάρια της ιστορίας. Με ένα και μόνο σκοπό: να βρει τον δρόμο του στο σήμερα. Μια αληθινή επιστροφή στον Ροΐδη αιφνιδιάζει, γιατί όσα έχει αφήσει πίσω του μας συνδέουν ταυτόχρονα με το παρελθόν και με το παρόν. Δεν σημαίνει κάτι τέτοιο ότι το σχεδίασε ο ίδιος. Έτσι όμως το έφερε ο καιρός και η τύχη. Κανονικά θα έπρεπε να είχε ξεχαστεί, χαμένος στα κατάστιχα του 19ου αιώνα, όμως δεν σταμάτησε να επανέρχεται στην επικαιρότητα με διαφορετική κάθε φορά αμφίεση και απήχηση, παρά την κατά καιρούς καταδίκη του σε αφάνεια. Παραδόξως, από τη θέση του στον 19ο αιώνα, δεν μας συνδέει μόνο με τους προηγούμενους αιώνες αλλά και με ό,τι ήταν να έρθει· ακόμη περισσότερο: και με ό,τι έρχεται αυτή τη στιγμή ή είναι να έρθει.

Συχνά θυμίζει τον Μπόρχες, την τάση εκείνη ιδιαίτερα να γράφει κανείς πάνω σε άλλα κείμενα, να κατασκευάζει παραπλανητικά ίχνη, να δημιουργεί λαβυρίνθους παλίμψηστης γραφής, να χρησιμοποιεί

την εγκυκλοπαιδική γνώση σαν χάρτη της φαντασίας, πάνω απ' όλα: να ζει και να γράφει στο βασίλειο της βιβλιοθήκης, παρέα με την ατέρμονη ανάγνωση. Σε κάποιο διάδρομο αυτού του γραμμένου κόσμου ξεπροβάλλουν και οι φιγούρες του Καλβίνο και του Έκο. Περισσότερο όμως κάνουν αισθητή την παρουσία τους ο Καβάφης και ο Πεσσόα. Ο Καβάφης γιατί με τον δικό του μοναδικό τρόπο είναι ο ποιητής της βιβλιοθήκης, δηλαδή της ανάγνωσης, και ο Πεσσόα γιατί προτιμά τις μάσκες στη θέση της μονοκρατορίας του ενικού υποκειμένου.

Δεν πρόκειται για ομοιότητες ή συγγένειες αλλά για συσχετισμούς που τοποθετούν τον Ροϊδη σε εντελώς διαφορετική ιστορική προοπτική, προοπτική όμως που το ίδιο το έργο του είναι σαν να έχει προετοιμάσει τη δυνατότητά της. Ο Ροϊδης παραπλανεί σκόπιμα, όπως ο Μπόρχες, για να μας οδηγήσει στη γνώση, κρατά ειρωνική απόσταση από τη γραφή, όπως ο Καβάφης, για να αντισταθεί στον κυρίαρχο «λυρισμό», καταφεύγει σε κρυπτώνυμα (Σουρλής, Βαλσάμης, Θεοτούμπης και πολλά άλλα) σαν να θέλει να αποστασιοποιηθεί από το συγγραφικό υποκείμενο, συμπεριφορά που θυμίζει την επίμονη τακτική του Πεσσόα να κρύβεται πίσω από κατασκευασμένες συγγραφικές ταυτότητες με διαφορετικά ονόματα, τα γνωστά ετερώνυμά του.

5.

Σε κάθε είδος γραφής (λογοτεχνία, κριτική, δοκίμιο, μελέτη) ο Ροϊδης παραμένει πάντα ένας συγγραφέας της βιβλιοθήκης και είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να τον κατανοήσουμε έξω από αυτή. Η βιβλιοθήκη αυτή δεν περιορίζεται σε ένα δωμάτιο ή σε μια οικία αλλά καταλαμβάνει όλον τον κόσμο και όλο το παρελθόν. Οι άνθρωποι σαν κι αυτόν είναι αιώνιοι αναγνώστες. Στον βίο και στη γραφή δεν σταματούν ποτέ να διαβάζουν. Είναι δέσμιοι της ανάγνωσης. Η βιβλιοθήκη του Ροϊδη είναι μια διηνεκής δυνατότητα, ένας απέραντος ορίζοντας πιθανοτήτων και συμπτώσεων. Συχνά τα όρια της ανάγνωσης και της παρανάγνωσης, του πρωτότυπου και του δανεικού, του αληθινού και του ψεύτικου, του οικείου και του ξένου, συγχέονται για να υπηρετήσουν τους σχεδιασμούς του συγγραφέα-αναγνώστη. Ακόμη και όταν τα μηχανεύματά του δεν εντυπωσιάζουν, πάντα έχει κάτι να κερδίσει κανείς. Αυτό είναι που τον σώζει στο μέλλον. Γιατί οι συγγραφείς σαν τον Ροϊδη συνεχίζουν να κυκλοφορούν στους διαδρόμους της βιβλιοθήκης και μπορεί, σκόπιμα ή τυχαία, να τους ξανασυναντήσει κανείς. Οι άλλοι που προσηλώθηκαν στη «φύση», έξω από το σούσουρο των κειμένων, κινδυνεύουν να μονιμοποιηθούν στο καθαρτήριο της λήθης.

Ο κόσμος του Ροϊδη είναι ένας κόσμος του γραπτού λόγου ταυτόχρονα κρυφός και φανερός. Όποιος περιπλανηθεί σε αυτόν θα βρεθεί αμέσως μπροστά σε ένα δάσος συγγραφέων και βιβλίων που μεγαλώνει όσο ο ίδιος προχωρά. Οι αναφορές παίρνουν ιλιγγιώδεις διαστάσεις και είναι δύσκολο να ξεχωρίσεις με ποιον τρόπο χρησιμοποιούνται. Λειψές παραπομπές, έμμεσα δάνεια, παραφράσεις, παραναγνώσεις, συμφυρμοί, υπαινιγμοί, λαθροχειρίες, παραπλανητικά ίχνη, σιωπηρές οικειοποιήσεις, εγκυκλοπαιδικές πιρουέτες, αλλοιωμένα παραθέματα και πλήθος άλλα τεχνάσματα χρησιμοποιούνται για να συλληχθεί το υλικό που διοχετεύεται, αναπλάθεται και καταλήγει στη γραφή του.

Παράλληλα όμως, και πίσω από όλο αυτό το λίγο-πολύ φανερό σκηνικό, νιώθει κανείς ότι κρύβεται μια πιο βαθιά, πιο ανεξιχνίαστη, πιο υποσυνείδητη σχέση με τα κείμενα. Δεν είναι επομένως παράξενο ούτε τυχαίο που συναντάμε τόσο συχνά τη «βιβλιοθήκη» και τα «βιβλία» ως κυριολεξία και ως μεταφορά στον Ροϊδη.

6.

Το καλύτερο ίσως παράδειγμα για τον τρόπο που η ανάγνωση τροφοδοτεί τη γραφή είναι το πρώτο και τελευταίο μυθιστόρημα του, η *Πάπισσα Ιωάννα* (1866), έργο που μπορεί να θεωρηθεί εγκυκλοπαιδικό παστίς ή ειρωνικό κολάζ ή αφηγηματικό σουφλέ ή ιστορική μυθοπλασία^[3] με συνεχείς κειμενικές δικτυώσεις και εξακτινώσεις, υποταγμένο ωστόσο στον σχεδιασμό του Ροΐδη και στη διεισδυτική ματιά του, σε αυτά δηλαδή που οι περισσότεροι μελετητές ονόμασαν συνοπτικά, αλλά παραπλανητικά, «ροΐδειο ύφος». Πιο προσοδοφόροι είναι άλλοι χαρακτηρισμοί όπως «πολύτοπο / παλίμψηστο»^[4] και «κέντρωνας»^[5] γιατί αποδίδουν ακριβέστερα το αποτύπωμα του Ροΐδη πάνω στον καμβά των κειμένων, ενώ συνάμα αναδεικνύουν τη λογοτεχνική σημασία της ροΐδειας «μεταγραφής».

Ο ίδιος θέτει τον αναγνώστη του προ διλήμματος όταν ονομάζει την *Πάπισσα Ιωάννα* «μεσαιωνική μελέτη», και μάλιστα στον υπότιτλο, ή όταν την χαρακτηρίζει «διηγηματική εγκυκλοπαιδεία» στον πρόλογό του («Τοις Εντευξομένοις»).^[6] Εις μάτην, βέβαια, γιατί εύκολα διαπιστώνεται το παιγνιώδες της υπόδειξης. Μάταια επίσης προσπάθησε να υποστηρίξει στην «Εισαγωγή» ότι το μόνο που έκανε ήταν να καταγράψει τις ιστορικές μαρτυρίες. Οι αναγνώστες διέγνωσαν ή διαισθάνθηκαν ότι όλες αυτές οι δικαιολογήσεις δεν είναι παρά μυθοπλαστικές προσποιήσεις του συγγραφέα τις οποίες ενέταξε στην ανάπτυξη του έργου. Ενός έργου της βιβλιοθήκης, γεμάτο από αναφορές σε κείμενα, περικυκλωμένο από ετοιμοπόλεμες παραπομπές. Ακόμη και η αφορμή βρέθηκε στα ράφια μιας τευτονικής βιβλιοθήκης:

«Εορτάσιμόν τινα πρωίαν, καθ' ην ο ουρανός του Βερολίνου, θέλων, φαίνεται, να δικαιολογήση το κείμενον του Μωσείως, ήνοιγε τους καταρράκτας του, καταφυγών εις την έρημον βιβλιοθήκην και από αιθούσης εις άλλην περιφέρων τα χασμήματα και την ανίαν μου, ευρέθην αίφνης εις την απέραντον στοάν, ένθα τα θεολογικά τού μεσαιώνος βιβλία περιτυλιγμένα εις παχύ στρώμα λευκού κονιορτού, ως νεκροί εις τα σάβανά των, κοιμώνται βαθύν και ανενόχλητον ύπνον. [...] Λαβών παρά του βιβλιοφύλακος την άδειαν ν' ανοίξω και πανίον ίνα σπογγίσω τας ευρωτιώσας εκείνας

Φωτογραφία του Ροΐδη με την υπογραφή του. Δημοσιεύθηκε τυπωμένη σε ξεχωριστό φύλλο στη γαλλική μετάφραση της *Πάπισσας Ιωάννας* σε έκδοση του Maurice Dreyfus προκειμένου να αποδειχθεί ότι ο συγγραφέας ήταν υπαρκτό πρόσωπο στην Ελλάδα και όχι κάποιος Γάλλος, όπως ο Ε. Αμπού ή ο Φρ. Σαρσέ. (Πηγή: το αντίτυπο που ανήκε στον συγγραφέα και βρίσκεται στην Βιβλιοθήκη Ροΐδη, Ακαδημία Αθηνών).

μεγαβίβλους, ήρχισα από τόμου εις τόμον και από φύλλου εις φύλλον αναζητών της ηρωίδος μου τα ίχνη».^[7]

7.

Η αναζήτηση της Ιωάννας σε μεσαιωνικά κιτάπια είναι το πρόσχημα, αφού ο τριαντάχρονος συγγραφέας διαθέτει και πολιτική σκόπευση (χρήση του λόγου για να «ξυπνήσει» ο αναγνώστης από τον λήθαργό του) και λογοτεχνική, αφού έχει πλήρη επίγνωση ότι το συμπίλημά του έχει «στολιστεί» κατάλληλα ώστε να προσφέρει αισθητική απόλαυση (χρήση του λόγου για να μην «βαρεθεί» ο αναγνώστης):

«Άγγλος τις συγγραφεύς, ο Swift νομίζω, διηγείται ότι οι κάτοικοι, δεν ενθυμούμαι τίνος τόπου, είναι τοσούτω απαθείς και απρόσεκτοι, ώστε οσάκις αποτείνεται τις προς αυτούς πρέπει να κτυπά εκ διαλειμμάτων την κεφαλήν των διά ξηράς κολοκύνθης, ίνα μη αποκοιμώνται, ενώ ομιλεί. Τοιούτον τι ανθυπνωτικόν φάρμακον εσκέφθην καγώ να μεταχειρισθώ κατά της απαθείας του Έλληνο αναγνώστου· εν ελλείψει δε κολοκύνθης επροσπάθησα να εξορκίσω τα χασμήματα καταφεύγων ανά πάσα σελίδα εις απροσδοκίτους παρεκβάσεις, ιδιοτρόπους παρομοιώσεις ή αλλοκότους λέξεων συγκρούσεις· περιβάλλων εκάστην ιδέαν δι' εικόνας, ούτως ειπείν, ψηλαφητής, και αυτά ακόμη τα σοβαρώτερα της θεολογίας ζητήματα στολίζων διά κροσσίων, θυσάνων και κωδωνίσκων ως ποδιάν Ισπανής χορευτρίας».^[8]

Το «μωσαϊκό» της αφήγησης υπενθυμίζει διαρκώς στον αναγνώστη (και μάλιστα με απευθείας προσφώνηση που θυμίζει το *Ζακ ο μοιρολάτρης και ο αφέντης του* (1771) του Ντιντερό) ότι τα επιμέρους στοιχεία είναι πολλά και διαφορετικά, συντείνοντας έτσι στην πολυχρωμία και πολυδαιδαλία του τελικού αποτελέσματος.

Ωστόσο, η επιφανειακά χνώδης κίνηση του προλόγου, της εισαγωγής, των παραπομπών, των σημειώσεων, και ολόκληρου του εγκυκλοπαιδικού δικτύου που τα συνέχει, υποτάσσεται στον συγγραφικό σχεδιασμό προσφέροντας μιαν αφήγηση που υπερβαίνει όλα τα επιμέρους με την επιτηδειότητα της μυθοπλαστικής γραφής. Όποιος διαβάσει την *Πάπισσα Ιωάννα* χωρίς προκαταλήψεις, θα αντιληφθεί γρήγορα ότι ο λόγιος συγγραφέας, παρά τις εμπλοκές που προκαλεί η πολυμάθεια, διαθέτει πλούσια φαντασία και γράφει με λογοτεχνικό οίστρο.

8.

Είναι γνωστό ότι για τη γενιά του '30 ο Ροϊδης δεν σημαίνει πολλά πράγματα. Δεν ανήκει στους πραγματικούς προγόνους αλλά στους συγγραφείς του 19ου αιώνα που εντάσσονται στη δικαιοδοσία των γραμματολόγων. Μοιάζει σχεδόν φυσικό που δεν έχουν πάρε-δώσε μαζί του ούτε φαίνεται να τον συμπαθούν καν. Για τη γενιά αυτή, που οργανώθηκε ως ομάδα γύρω από τα *Νέα Γράμματα* του Κατσίμπαλη, δύο είναι τα επείγοντα ζητήματα: η διαχείριση των σεβαστών αλλά ακίνδυνων πατέρων, όπως ο Παλαμάς και ο Σικελιανός, παράλληλα με την αντιμετώπιση των επικίνδυνων εξαιρέσεων, όπως θεωρούνται οι ικανοί διεκδικητές του λογοτεχνικού πεδίου σαν τον Καβάφη και τον Καρυωτάκη.

Οι Αθηναίοι αστοί του μεσοπολέμου, με πλούσια ευρωπαϊκή παιδεία, δεν συνομιλούν με τον Αθηναίο αστό του 19ου αιώνα, που διαθέτει εξίσου μεγάλη ευρωπαϊκή προίκα, αλλά επιδιώκουν να

συγκροτήσουν τη λογοτεχνική τους υπόσταση κατασκευάζοντας τη δική τους παράδοση, όπου κυριαρχούν η γνησιότητα του λαϊκού και η ανακατασκευή της ιθαγένειας με την αισθητική του μοντερνισμού. Σε μια τέτοια απόβλεψη ταιριάζουν ο Μακρυγιάννης και ο Θεόφιλος, όχι όμως ο Ροΐδης που μοιάζει ξένο σώμα.

Από μια άλλη προοπτική μπορούμε να δούμε την αλλεργική αντίδραση αυτής της γενιάς απέναντι στον Ροΐδη σαν ένα είδος άμυνας για να προστατεύσουν την καινούρια λογοτεχνική γλώσσα που προωθούν. Ο Ροΐδης δεν προσφέρει συγκίνηση και δεν παρακινεί το συναίσθημα. Δεν προσφέρεται επίσης για ιδεολογικός σύμμαχος στη φαντασιακή σύλληψη της ιθαγένειας στην οποία συνευρίσκονται τα ινδάλματα της προσωπικής μυθολογίας με τα τραύματα της συλλογικής. Είτε χαρακτηρίσουμε αυτή τη στάση ως αδιαφορία είτε ως αντιπάθεια, ένα είναι βέβαιο: ακόμη και όταν κρίνουν την ελληνική κοινωνία, οι συγγραφείς της γενιάς του '30 (όπως εσφαλμένα εξακολουθούμε δυστυχώς να την ονομάζουμε) αποφεύγουν να αναφερθούν στον Ροΐδη. Δεν ταιριάζει άλλωστε με τη μεταφυσική και την αισθητική της νεόκοπης ελληνικότητας, της καινούριας δηλαδή συλλογικής μυθολογίας που θέλουν να προβάλουν με το έργο τους.

9.

Θα μπορούσε να πει κανείς ότι, ως ακραιφνείς δημοτικιστές, δεν συμπαθούσαν την καθαρεύουσα του Ροΐδη. Κάτι τέτοιο όμως μοιάζει πολύ φτωχή εξήγηση. Είναι εντυπωσιακό ότι αυτοί οι τόσο λόγιοι συγγραφείς αντιπαθούν τη λογιολογία του Ροΐδη, όπως και την αντίστοιχη του Καβάφη (για άλλους λόγους και με διαφορετική αίσθηση του επείγοντος). Ας θυμηθούμε τον Σεφέρη: πόσο τον ενοχλεί ο Φαναριώτης Καβάφης.

Δεν είναι όμως μόνο η περιώνυμη γενιά του '30. Γενικά ο Ροΐδης, μετά τον θάνατό του το 1904, αποσύρεται από το προσκήνιο του 20ού αιώνα.^[9] Κάτι τέτοιο είναι βέβαια κατανοητό στον βαθμό που νέες τάσεις διεκδικούν τον χώρο. Αυτό που δεν είναι κατανοητό είναι ότι έως το 1980 μόνο ένα περιοδικό, η *Ελληνική Δημιουργία* του Σπύρου Μελά, αφιέρωσε κάποιες λειψές σελίδες στον Ροΐδη το 1953. Κανείς άλλος, ακόμη και η *Νέα Εστία*, που από το 1927, όταν πρωτοεκδόθηκε, έκανε πολλά αφιερώματα σε Έλληνες συγγραφείς (ανάμεσα στα οποία και ένα αφιέρωμα στον αντίπαλο του Ροΐδη Άγγελο Βλάχο), δεν ασχολήθηκε μαζί του, αν εξαιρέσει κανείς κάποιες ευκαιριακές δημοσιεύσεις.

Συνυπολογίζοντας και την έκδοση των *Απάντων* από τον Άλκη Αγγέλου το 1978, γίνεται φανερό ότι ο Ροΐδης επανήλθε στην ελληνική πολιτισμική πραγματικότητα στο τέλος του 20ού αιώνα, όταν ξανατέθηκαν ζητήματα που κατά κάποιο τρόπο τον προϋπέθεταν.^[10] Επίσης, οι εξελίξεις στον χώρο της λογοτεχνίας, στην ευρύτερη μεταμοντέρνα κατάσταση, αναζωπύρωσαν το ενδιαφέρον για συγγραφείς των βιβλίων και της βιβλιοθήκης ή πιο θεωρητικά: για κείμενα της παράδοσης που εμπεριέχουν επίγνωση των συγγραφικών συμβάσεων και αναπτύσσουν έναν εντατικό διάλογο με τις θεσμικές συνθήκες της γραφής σε ένα πλαίσιο αυτοαναφορικής ειρωνείας και υπαινικτικής αμφισβήτησης. Η μετατόπιση προς τη θεωρία κατά την περίοδο αυτή ευνόησε συγγραφείς όπως ο Ροΐδης κι έτσι ανανεώθηκε η αναγνωστική ματιά και απελευθερώθηκε η ερμηνευτική διαθεσιμότητα, αφού το έργο του γλίτωσε από τη φιλολογική μουμιοποίηση στην οποία είχε καταδικαστεί τα προηγούμενα χρόνια.

Γενικά, η πρόσληψη του Ροΐδη από σύγχρονους και μεταγενέστερους μπορεί, εκτός όλων των άλλων που αφορούν την ιστορία της λογοτεχνίας, να αποκαλύψει το βαθύ πολιτισμικό ρήγμα που διατρέχει την ελληνική κοινωνία ανάμεσα σε πραγματιστές και σε είρωνες, σε διαχειριστές και σε μαχητές, σε

οραματιστές και σε σκεπτικιστές. Το ενδιαφέρον όμως είναι ότι από το 1980 κι έπειτα ο Ροΐδης κατά καιρούς επανέρχεται δυναμικά και αυτό αποδεικνύει ότι ο λόγος του συνεχίζει να συνδέεται με αιτήματα της εποχής και με μορφές αφήγησης (λογοτεχνικής ή κριτικής) που τον αντιμετωπίζουν ως πρόδρομο. Φαίνεται λοιπόν ότι, ως στάση και ως ύφος, ο Ροΐδης δεν έχει ακόμη εξαντληθεί.

10.

Στο πολιτισμικό χρηματιστήριο πολλές αξίες διαμορφώθηκαν από τις αντιλήψεις του Κ. Θ. Δημαρά, όπως αυτές διατυπώθηκαν σε ποικίλα κείμενά του, αλλά κυρίως όπως συμπυκνώθηκαν στην *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* (πρώτη έκδοση: 1948). Ακόμη και σήμερα η επιρροή του στην κατεστημένη φιλολογία και κριτική είναι μεγάλη, συνήθως μάλιστα συνοδεύεται από τυφλή αποδοχή όσων έχει υποστηρίξει σε άλλους καιρούς και για διαφορετικούς σκοπούς. Ενίοτε μάλιστα χρησιμοποιείται αδιακρίτως ως ελβετικός σουγιάς της φιλολογίας.

Ο Δημαράς, κρίνοντας περισσότερο με τη ματιά του ιστοριογράφου, αντιμετωπίζει τη λογοτεχνία στο γενικότερο πεδίο των ιδεών και των νοοτροπιών και όχι στο θεσμικό πεδίο όπου αναπτύσσεται η συμβολική της αξία. Επί της ουσίας το μέτρο με το οποίο μετρά το λογοτεχνικό επίτευγμα είναι πάντα και σταθερά ένα: ο Παλαμάς. Αναπόφευκτα, επομένως, δεν μπόρεσε να χωρέσει στο οπτικό του πεδίο η μοναδικότητα της γραφής ενός Παπαδιαμάντη, πόσο μάλλον ενός Ροΐδη. Έτσι, μολονότι αναγνωρίζει, σε μεγάλο βαθμό, τη σημαντική συνεισφορά του Ροΐδη στην κριτική, αδυνατεί να κατανοήσει την πρωτοποριακή του συμβολή στη λογοτεχνία, πρωτίστως με την *Πάπισσα Ιωάννα*, αλλά και, σε μικρότερη κλίμακα, με τα συριανά του διηγήματα. Γράφει λοιπόν χωρίς κανέναν ενδοιασμό:

«Όλα αυτά, είτε βουλευσιарχία είτε νοησιарχία τα πούμε, εκφράζουν μια στάση πνευματική του ανθρώπου που πιστεύει στην τέχνη περισσότερο παρά στον αυθορμητισμό, στον λόγο περισσότερο παρά στο συναίσθημα. Αυτός είναι ο Ροΐδης [...] Φαντασία δεν έχουμε να του ζητήσουμε: τόσο του έλειπε η συγγραφική αυτή ιδιότητα, ώστε έφθασε αργότερα να την ταυτίσει με την μνήμη· συναίσθημα δεν πρέπει να του ζητήσουμε: μια ξηρή, κριτική ματιά εξουδετερώνει αμέσως κάθε κίνημα της ψυχής».

Για τον Δημαρά λογοτεχνία σημαίνει «φαντασία», «αυθορμητισμός», «συναίσθημα», «κίνημα ψυχής», κριτήρια αόριστα και σαθρά, που όμως εξακολουθούν να θεωρούνται σαν αυτονόητα ακόμη και σήμερα από «ειδήμονες» που δεν εξηγούν ικανοποιητικά τι εννοούν με αυτούς τους όρους (εκτός και αν έχουν ξεχάσει να ανανεώσουν τη βιβλιοθήκη τους κοντά έναν αιώνα τώρα). Με αυτά τα δεδομένα πώς να γίνει κατανοητός ένας συγγραφέας-αναγνώστης όπως ο Ροΐδης; Πώς επίσης να γίνει κατανοητό ότι η λογοτεχνία είναι πάνω απ' όλα διάλογος με τα κείμενα; Τελικά ο πιο Ευρωπαίος από τους συγγραφείς του ελληνικού 19ου αιώνα θεωρείται ότι απέτυχε γιατί δεν κατάφερε να γίνει ηθογράφος (κατά προτίμηση του άστεως).

Είναι όντως παράδοξο οι κοσμοπολίτες της γενιάς του '30 να επιδεικνύουν κατά καιρούς έναν τέτοιο συναισθηματικό λαϊκισμό. Υπάρχει βέβαια και το σπουδαρχικό ερώτημα αν ο Δημαράς ανήκει στη γενιά του '30. Το προσπερνάμε για την ώρα παρατηρώντας πως, όπου και αν ανήκει, ένα πράγμα έχει σημασία: ότι κυκλοφορεί ανάμεσά της, ότι συζητά μαζί της, ότι δρα στις παρυφές της, ότι επηρεάζει την εξέλιξή της. Κρατάμε την ετυμηγορία του: η *Πάπισσα Ιωάννα* δεν είναι σημαντικό μυθιστόρημα γιατί ο συγγραφέας στερείται φαντασίας και αυθορμητισμού. Αυτό ειπωμένο από έναν ιστοριογράφο μοιάζει με αποκορύφωμα της αντίφασης.

11.

Η αδιαφορία ή η δυσφορία για τον Ροΐδη που διοχτετεύεται από τον μεσοπόλεμο στην μεταπολεμική Ελλάδα για αρκετές δεκαετίες, θα πάρει την πιο απορριπτική μορφή της στην απόφανση ενός επιγόνου της γενιάς του '30, για τον οποίο ο Ροΐδης δεν είναι παρά ένας αντιπαθής εξυπνάκιας που θέλει να εντυπωσιάσει ένα κοινό το οποίο περιφρονεί:

«α) Έξυπνος συγγραφέας δεν σημαίνει μεγάλος. Ο Ροΐδης δικαίως θεωρήθηκε ο πιο έξυπνος λόγιος της εποχής του, αλλά κανείς δεν διανοήθηκε να τον πει μεγάλο. β) Ο τίτλος του έξυπνου οφειλόταν στην εξαιρετική του ευρωπαϊκή μόρφωση, στο εξεζητημένο αποφθεγματικό ύφος του και στην προβαλλόμενη έπαρσή του [...]. γ) Η αναγνώρισή του τον ανάγκασε να παριστάνει διαρκώς τον έξυπνο σε μια γαλαρία την οποία περιφρονούσε, πράγμα που τον κατέστησε αντιπαθή και τον οδήγησε σε σκέτες επιδείξεις εκκεντρικότητας».^[12]

Η συνέχεια δεν υπήρξε καλύτερη. Όσοι αυτοκλήτως ανέλαβαν τη διαχείριση του πολιτισμικού κεφαλαίου που κατέλειπε η γενιά του εθνικού μοντερνισμού, αγνόησαν παντελώς τη ριζοσπαστική πλευρά του Ροΐδη. Ένας μάλιστα από αυτούς, αφού εκθειάσει την κριτική υπεροχή του Άγγελου Βλάχου, θα αναλάβει να κατεδαφίσει τον Ροΐδη και ως κριτικό της λογοτεχνίας, αφού πρώτα υποτιμήσει ολοσχερώς τη λογοτεχνική του αξία:

«Το συγγραφικό έργο του Ροΐδη είναι έργο κριτικό [...] Ότι ο Ροΐδης το 1877 δεν θα πρέπει να είχε ευρεία γνώση της νεοελληνικής λογοτεχνίας συνάγεται από το γεγονός ότι, όπως όλα δείχνουν, δεν γνώριζε ολόκληρο το έργο του Σολωμού. [...] Η ανάγκη να κυρώσει την επιπόλαιη στη συγκεκριμένη περίπτωση υπεροψία του δεν μπορούσε να ικανοποιηθεί με μια πραγματιστική ποιητική [...], αλλά με μια γενικόλογη και σχηματική θεωρία, που θα αποδείκνυε την εγκυρότητά της με όσο το δυνατόν λιγότερα συγκεκριμένα παραδείγματα».^[13]

Αν περιοριστούμε σε αυτές τις πρόχειρες αποτιμήσεις, που έρχονται να προστεθούν στην εύγλωττη σιωπή της γενιάς του '30, από τον Ροΐδη δεν απομένει τίποτε. Η *Πάπισσα* υπήρξε αποτυχημένο μυθιστόρημα, η κριτική του είναι άστοχη και θεωρητικολογούσα, η γενικότερη συμπεριφορά του δείχνει έναν επιδειξία εξυπνάδας και όλη η παρουσία του στα γράμματα φανερώνει έναν ψυχρό ορθολογιστή γεμάτο έπαρση, θύμα της ίδιας του της υπεροψίας και της περιφρόνησης απέναντι στους τίμιους εργάτες του γνήσιου νεοελληνικού λόγου. Πουθενά δεν αξιολογείται με επαρκή τεκμηρίωση, για παράδειγμα, η λογοτεχνική επινοηματικότητα (*Πάπισσα Ιωάννα*), η καυστική σάτιρα (*Επιστολαί ενός Αγρινιώτου*), η φιλολογική συγκρότηση (*Τα Είδωλα*), η πολιτική εγρήγορση (*Γεννηθήτω Φως*), η δημοσιογραφική παρρησία (*Ασμοδαίος*) και άλλα πολλά που δεν είναι του παρόντος.

12.

Πάνω απ' όλα όμως παραγνωρίζεται ο δημόσιος ρόλος του Ροΐδη. Η συγκεκριμένη δηλαδή δράση ενός ανθρώπου των γραμμάτων (διανοουμένου θα λέγαμε σήμερα) που ο λόγος του λειτουργεί καταλυτικά στο πεδίο του πραγματικού, έχει συνέπειες και διαμορφώνει καταστάσεις. Η δράση αυτή είναι δράση πολύμορφη και πολυδιάστατη, δεν έχει βέβαια πάντα την ίδια ένταση ούτε την ίδια αξία, όμως αναλαμβάνει την ευθύνη να τοποθετηθεί απέναντι σε κείμενα και πράγματα με τρόπο ανατρεπτικό,

δηλαδή με τρόπο που δεν ακολουθεί την πεπατημένη αλλά μας εκπαιδεύει να βλέπουμε και να σκεφτόμαστε διαφορετικά.

Ο Ροΐδης είναι ένα διδακτικό παράδειγμα (με όλες τις ελλείψεις και τις αδυναμίες του) για το πώς πρέπει να υπερασπιζόμαστε αρχές και πεποιθήσεις χωρίς να καταφεύγουμε στις περικοκλάδες του ευφημισμού. Η πολεμική του δηλώνει πολιτική στάση και όχι θυμική εκτόνωση. Το ύφος του είναι ξίφος για δημόσιες μονομαχίες και όχι εντυπωσιοθηρικό καρύκευμα.^[14]

Μας μαθαίνει επίσης να μιλάμε διαφορετικά γι' αυτά που νιώθουμε. Πιο αποστασιοποιημένα. Όποιος διαβάσει πολύ δεν σημαίνει ότι νιώθει λίγο. Η βιβλιοθήκη του Ροΐδη δεν είναι φυλακή αλλά ξέφωτο όπου διασταυρώνονται πολλά μονοπάτια του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Εκεί θα τον συναντήσετε και σήμερα αν δεν σας έκανε υπερβολικά ευσυγκίνητους ο μοντερνιστικός λαϊκισμός της γενιάς του '30 και όσων ακόμη συνωθούνται στον θολό απόηχο της. Γιατί ο Ροΐδης είναι, με την ουσιαστική σημασία της λέξης, πολιτικός συγγραφέας.

Μπορεί να μην έγινε ο Μέγας Αναμενόμενος, συνιστά όμως σταθερή αξία τόσο στη χρήση του λόγου όσο και στην άσκηση της κριτικής· ένας σκεπτόμενος αντιρρησίας που τίθεται έναντι της κρατούσας δόξας, μια ενοχλητική αλογόμυγα που συνεχίζει να ταλαιπωρεί εκείνους που επιβαίνουν, όχι τα «δύσκολα κρημνά της αρετής», αλλά τον αχαλίνωτο Πήγασο της αυταρχικής και υπερφίαλης κενοδοξίας. Ο Ροΐδης υπήρξε και παραμένει, με την πολιτική σημασία του όρου, ο Αταίριαστος της ελληνικής λογοτεχνίας και κριτικής. Ο Αταίριαστος, τελικά, της ελληνικής κοινωνίας.

[1] «Καθώς δεν ημπορώ να περιπατήσω χωρίς δεκανίκια, ούτω και χωρίς βιβλία αδύνατον μου είναι να συλλογισθώ», «Η Πάπισσα Ιωάννα και η ηθική. Επιστολαί ενός Αγρινιώτου», στο *Η Πάπισσα Ιωάννα. Το αυθεντικό κείμενο του 1866* (εισαγωγή - επιμέλεια Δημήτρης Δημηρούλης), Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σ. 397.

[2] Κλ. Παράσχος, «Ελληνισμός και ευρωπαϊσμός του Ροΐδη», *Νέα Εστία*, 491 (1947), σ. 172.

[3] Βλ. «Εισαγωγή» μου, σ. LVII κ.ε. στο Εμμανουήλ Ροΐδης, *Η Πάπισσα Ιωάννα. Το αυθεντικό κείμενο του 1866*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.

[4] Μαρία Κακαβούλια, «*Πάπισσα Ιωάννα*. Πολύτοπο-Παλίμψηστο», *Χάρτης*, 15 (1985), σ. 294-312.

[5] Σταύρος Κρητιώτης, *Τα Συρτάρια της Γνώμης του. Άγνωστες παραθεματικές τεχνικές του Εμμανουήλ Ροΐδη*, Τόπος, Αθήνα 2009, σ. 30.

[6] *Πάπισσα Ιωάννα*, ό.π., σ. 10.

[7] *Πάπισσα Ιωάννα*, ό.π., σ. 8.

[8] *Πάπισσα Ιωάννα*, ό.π., σ. 12-13.

[9] Εννοούνται εδώ η λογοτεχνική του επίδραση και η ευρύτερη πολιτισμική του απήχηση, όχι οι άνισες συλλογικές εκδόσεις των έργων του το 1911-1914 (Α. Μ. Ανδρεάδης - Δ. Πετροκόκκινος), το 1936-1940 (Κ. Καιροφύλας) και το 1960 (Ε. Π. Φωτιάδης). Το μόνο σημαντικό κριτικό κείμενο που γράφτηκε κατά την ίδια περίοδο, εξίσου όμως άνισο, είναι η δίτομη μελέτη του Κλέωνα Παράσχου (1942 και 1950).

[10] Η μεγαλύτερη πύκνωση στην αποτίμηση του Ροΐδη παρατηρείται κατά τη δεκαετία του '80, όπως φανερώνουν οι εκδόσεις των έργων του, οι μελέτες γι' αυτό και τα αφιερώματα περιοδικών (*Διαβάζω* το 1984 και *Χάρτης* το 1985).

[11] Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος, Αθήνα 1975, σ. 331. Πβ. για το ίδιο ζήτημα και την παραστατική (στο συναισθηματικό ξεχείλισμά της) φράση του Κλέωνα Παράσχου: «Στάλες αίμα δεν ξανοίγουμε στο δρόμο του Ροΐδη», «Ελληνισμός και ευρωπαϊσμός του Ροΐδη», ό.π., σ. 165.

[12] Γ. Π. Σαββίδης, *Φύλλα Φτερά*, Ίκαρος, Αθήνα 1995, σ. 224 (πρώτη δημοσίευση *Τα Νέα*, 13 Ιουλίου 1993).

[13] Ν. Βαγενάς, «Ο λογοτεχνικός κριτικός», *Το Βήμα*, 11 Ιανουαρίου 2004.

[14] Επ' αυτού βλ. τη μελέτη μου *Εμμανουήλ Ροΐδης. Η τέχνη του ύφους και της πολεμικής*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.

Το ΕΣΠΑ
δεν αποδεσμεύει

Παρεμβάσεις

Ο ανεύθυνος Σταθμάρχης Τσίπρας

Athens Review of Books

Δρακογενιάς βλαστοί. Ζντανωφίσκοι

Μανώλης Βασιλάκης (Manolis Vasilakis)

Σύριζα: οι 50 Αποχρώσεις του Λούμπεν

Μανώλης Βασιλάκης (Manolis Vasilakis)

Τα «Στρατόπεδα Εργασίας» του Κωστή Χατζηδάκη

Μανώλης Βασιλάκης (Manolis Vasilakis)

Συγκέντρωση ειδών πρώτης ανάγκης στα Εμπορικά Κέντρα της LAMDA Development για τους σεισμόπληκτους στην Τουρκία και τη Συρία, σε συνεργασία με τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό

Athens Review of Books

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΝΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ
Η ΠΑΠΙΣΣΑ
ΙΩΑΝΝΑ
GRAPHIC NOVEL • THE ATHENS REVIEW OF BOOKS

Η ΠΑΠΙΣΣΑ ΙΩΑΝΝΑ
σε Graphic Novel
του Δημήτρη Χαντζόπουλου
από την Athens Review of Books

Τις συναλλαγές σας με το athensreviewofbooks.com διασφαλίζει η Τράπεζα Πειραιώς

mastercard. ID Check

VISA

SECURE

THE ATHENS REVIEW OF BOOKS

Δημοχάρους 61

T.K 11521 Αθήνα

τηλ. 210 7241063 / 6974-384852

e-mail: info@athensreviewofbooks.com

athensreview@gmail.com

Όροι χρήσης

Ταυτότητα

2023 © The Athens Review of books. All rights reserved

Κατασκευή ιστοσελίδας

